

УДК 355.233.1:355.457 (477)

Леся Балагур

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри прикордонної служби
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький
<https://orcid.org/0000-0002-1137-1670>
denesukgalina@gmail.com

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

Статтю присвячено проблемі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до здійснення своєї професійної діяльності. Основна увага зосереджена на управлінському різновиді діяльності офіцерів прикордонного відомства. Автор розкрив актуальність висвітленої у статті проблеми на державному та відомчому рівні. Подано результати ґрунтованого аналізу наукової літератури філософського, педагогічного, психологічного та соціологічного спрямування. В аналіз наукових праць із запропонованої проблеми перераховано прізвища вітчизняних та зарубіжних вчених практиків та теоретиків.

У статті визначено сутність проблеми – удосконалення змісту підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності. Виклад основного матеріалу відбувався за певним алгоритмом – виокремлення способу (шляху) оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників і його докладне обґрунтування. З-поміж чималої кількості факторів підвищення ефективності того чи іншого виду підготовки майбутніх фахівців, що висвітлено в науковій літературі, виділено такі: насичення навчального

матеріалу управлінськими категоріями, поглядами, концепціями про специфіку управлінської діяльності у підрозділах охорони кордону; формування особи, з притаманними їй психічними якостями у діяльнісному середовищі; упровадження методів та технологій навчання, що дають змогу формувати вміння приймати ефективні управлінські рішення; забезпечення практичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників; упровадження методів та технологій навчання, що дають змогу формувати вміння приймати ефективні управлінські рішення. Сформульовано висновки проведеного наукового дослідження, а також можливі напрями досліджень, що є дотичні до обраної теми наукової публікації.

Ключові слова: майбутні офіцери-прикордонники; професійна підготовка; прикордонна служба; оптимізація; підрозділи охорони державного кордону; управління.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Офіцери прикордонної служби є представниками, насамперед, управлінського складу відомства. Процес управління передбачає здійснення управлінських впливів, прийняття раціональних та зважених рішень тощо. Відповідна професійна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників реалізується у вищому військовому навчальному відомстві. Зважаючи на це, у представленій статті проведено аналіз такої педагогічної і водночас психологічної категорії, як готовність, що означає професійно-особистісну властивість майбутніх офіцерів.

Результативність професійної діяльності у прикордонній службі України – це і ефективне виконання оперативно-службових завдань, управління основними підрозділами охорони державного кордону, зменшення обсягів контрабандної продукції, нелегального перетину кордону тощо.

З метою вирішення проблеми результативного функціонування прикордонної служби в Україні, на нашу думку, варто удосконалити професійну підготовку майбутніх офіцерів-прикордонників. Існують різні способи, висвітлені у наукових працях (монографіях, публікаціях, дисертаційних дослідженнях) щодо вдосконалення згаданої вище підготовки. Пропонуємо проаналізувати педагогічні шляхи вдосконален-

ня професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників щодо управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз наукової теорії та практики щодо вдосконалення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, у визначенні основних шляхів реалізації такого процесу варто звернутись до існуючих теоретико-методологічних підходів філософського та психолого-педагогічного напрямку. Результатом нашого наукового пошуку було виділення таких підходів:

І. Блауберг, Б. Железовский, В. Щербakov є представниками теорій, положень та парадигм, що становлять системний підхід (формування здатності управління підрозділами охорони державного кордону; комплекс управлінських функцій за цим підходом виступає як система; раціональність в організації професійної підготовки – мета, зміст, місце, а також форми, методи та засоби навчання є ознаками системного підходу);

К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, О. Леонтьев, С. Рубінштейн – послідовники діяльнісного підходу (процес управління – різновиди професійної діяльності, а освітня діяльність також один з різновидів діяльності; за положенням підходу здійснення діяльності відбувається у відповідній послідовності: виникнення інтересу, перехід його у потребу, поява мотиву і перехід його у дію, а це означає наявність мети, дій та операцій [4];

І. Бех, А. Кузьмінський, В. Серіков та ін. представляють концепції особистісно-орієнтованого підходу (за цим теоретико-методологічним підходом у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників існує можливість поєднання інтелектуального та емоційного розвитку особистості; забезпечення індивідуального підходу до особистості курсанта);

А. Вербицький, Є. Климов, Н. Кузьміна дотримують положень контекстного підходу, оскільки у них відображено впорядкованість, всеохоплюваність, цілісність поєднання екзогенних та ендогенних розвивальних факторів; за цим підходом можна визначити пріоритетний вектор підготовки майбутніх фахівців, зокрема офіцерів-прикордонників.

У запропонованому дослідженні на особливу увагу заслуговують наукові праці вчених, що є практиками у Державній прикордонній службі України. Такими дослідниками є В. Єгоркін, О. Луцький, О. Матвеев, В. Мешалкін, Д. Савельєв, М. Тарнавський та багато інших. Згадані науковці вивчали особливості організаційної роботи щодо формування здатності здійснювати управлінський процес, зміст матеріалу освітнього процесу, пріоритетність тих чи інших технологій, форм та методів у підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників.

Метою статті є аналіз змісту шляхів оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінського процесу щодо основних підрозділів охорони кордону.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою виокремлення основних шляхів оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності в основних підрозділах охорони кордону ми звернулись до таких дослідників, як Т. Бендас, А. Занковський, Р. Кричевський, які вивчали питання ефективного управління. Науковці зазначали, що управлінський процес вимагає сформованості певної категорії “готовність”, тобто сформованість у майбутнього управлінця системи загальних та спеціальних управлінських знань, умінь орієнтуватися в цій сфері. Вчений А. Журавльов стверджує, що основними характеристиками керівника є високий рівень активності та ініціативності задля успішного розв’язання колективних завдань, оптимальний ступінь поінформованості про специфіку завдань [8, с. 217].

Прихильниками поданої вище концепції є Л. Виготський, В. Давидов, О. Леонтєв та ін. Ці відомі науковці зазначають, що виконання дії людиною можливе на основі відповідних знань, які виступають і життєвим, і професійним досвідом. У педагогічній та психологічній науках вчені А. Журавльов, Є. Шиянов наголошують на тому, що формування професійно-особистісних характеристик можливе за наявності системних знань, тобто когнітивного компоненту. Одночасно вчені стверджують, що знання є першим елементом у формуванні особистісно-про-

фесійних характеристик, і вже надалі формування системи переконань та позицій, а потім виділення певних потреб та особистісних якостей.

Когнітивний зміст навчання, за Є. Шияновим, є вагомим компонентом освітньої діяльності [9, с. 145]. Йдеться про те, що сформувати у майбутніх фахівців необхідні навички та уміння можна лише на основі відповідних знань. У представленому дослідженні щодо змісту підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управлінської діяльності підрозділами охорони кордону необхідно загострити увагу на оволодінні ними знаннями про зміст управлінського процесу, його особливості та здійснення управлінських впливів у прикордонному відомстві.

Ураховуючи сутність поданих вище теоретико-методологічних підходів (системного, діяльнісного, особистісно-орієнтовного, контекстного), результатів наукових емпіричних досліджень за авторством О. Луцького, О. Матвеева, Д. Савельєва, а також структури такого психолого-педагогічного явища, як готовність майбутніх офіцерів-прикордонників управлінської діяльності у підрозділах охорони державного кордону, можна констатувати, що першим шляхом удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є насичення навчального матеріалу управлінськими категоріями, поглядами, концепціями про специфіку управлінської діяльності у підрозділах охорони кордону.

Йдеться про необхідність ознайомлення курсантів з особливостями управлінської сфери, поняттями управлінських функцій та засобів, трактуваннями сутності управління, основами розвитку готовності до управління основними підрозділами охорони державного кордону, специфікою управлінського впливу та ін. Слід наголосити, що вирішення проблеми полягає в усвідомленні майбутніми офіцерами характеристики готовності до управлінської діяльності як фактора підвищення результативності вирішення завдань щодо охорони кордону держави. Зазначені вище знаннєві складові та практичні вміння у навички формуються у поєднанні теоретичної та практичної підготовки, присвяченої саме управлінській діяльності.

Наступний шлях оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників ґрунтується на положеннях діяльнісного підходу про

те, що особа, з притаманними їй психічними якостями формується у діяльнісному середовищі. До прикладу, наведемо цитату вченого: “У процесі діяльності, людина виконує дії, формуючи та творячи власний життєвий шлях, тому одночасно із цим досвідом психічні якості особи формуються і одночасно проявляються” [6, с. 436]. Ще одним переконливим твердженням є думка про те, що людські вчинки та дії відображають її ставлення до навколишнього світу [6, с. 438]. Такі представники діяльнісного підходу, як Р. Кричевський та В. Розанова зазначають, що здатність до управлінської діяльності не виникає раптово, а набувається (як соціальний статус) протягом конкретної діяльності, яка передбачає проходження таких етапів: сприйняття об’єкта, перенесення його у свідомість, аналізування об’єкта, впорядкування інформації, систематизація та використання отриманої інформації для досягнення певної мети.

У діяльнісному підході сама діяльність виступає як процес розв’язання завдань різного характеру. Дослідниця В. Розанова наголошує, що при ефективній організації діяльності виконання завдань призводить до досягнення цілей, що, в свою чергу, і є управлінськими. Управлінець відповідає за правильність прийняття рішення, тому основним змістом його діяльності є розв’язання управлінських завдань. Одночасно із цим управлінські функції базуються на системі багатограних взаємовідносин між різними елементами цієї системи [5, с. 118].

Варто зауважити, що професійна діяльність офіцера-прикордонника, який обіймає посаду керівника основного підрозділу охорони кордону, передбачає проведення постійного вивчення та вирішення неперервної низки професійно-особистісних та психолого-педагогічних завдань у навчальній, виховній і психологічній підготовці персоналу, підтримці дисципліни та багатьох інших сферах. В управлінській ланці прикордонного відомства процес управління вимагає вмілого самостійного швидкого прийняття рішень, усвідомлення відповідальності за них та прогнозування відповідних наслідків.

Ураховуючи концепцію діяльнісного методологічного підходу, який наголошує на пріоритетному значенні діяльності у формуванні особистості майбутнього фахівця, тлумаченні процесу діяльності як

поєднаних між собою завдань, управлінця основного підрозділу охорони кордону як особи, яка працює у складних умовах, що вимагають здійснити вибір найбільш ефективного способу у виконанні завдання, подальшим шляхом оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони державного кордону є впровадження методів та технологій навчання, що дають змогу формувати вміння приймати ефективні управлінські рішення.

З метою реалізації поданого вище шляху, на нашу думку, варто звернутись до контекстного підходу. Такий вид навчання передбачає відображення у формах, методах та навчальних засобах предметного та соціального змісту професійної діяльності майбутнього фахівця [1]. За цим підходом питання вибору методу та форми навчання ґрунтуються на адекватності освітньої та майбутньої професійної діяльності.

Педагогічна наука під методами навчання розуміє певні способи та прийоми корпоративної освітньої діяльності усіх суб'єктів навчання, що спрямована на розв'язання конкретних освітніх або професійно-особистісних завдань. Контекстний підхід не наголошує на тому, що ці методи повинні бути обов'язково інноваційними, а на тому, що повинні містити елементи майбутнього професійного середовища. З-поміж таких методів на особливу увагу заслуговує кейс-метод – аналіз професійних ситуацій. Він дає змогу створити множинність варіантів виходу із ситуації, імітувати професійну діяльність тощо.

Формулювання наступного способу (шляху) вдосконалення підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону впливало зі змісту управлінської діяльності офіцерів – керівників, що вимагає забезпечення постійного координування зусиль військового колективу з метою результативного розв'язання завдань щодо охорони кордону. Ця координованість може здійснюватися у різних формах, зокрема сфера комунікації – кращий для цього приклад, оскільки прикордонникам доводиться взаємодіяти із іноземними громадянами, і з місцевим населенням, і з органами самоврядування. Можна констатувати, що управлінський процес в прикордонному відомстві означає вміння налагодити взаємодію з іншими, забезпечити спілкування задля вирішення професійних завдань.

Взаємодія в управлінській діяльності прикордонної служби полягає у створенні системи оптимальної взаємодії як у прикордонному колективі, так і між структурними підрозділами і постійним складом. В управлінському процесі важливого значення набувають вміння офіцерів-прикордонників створювати міжособистісну взаємодію, професійну взаємодію і сам процес людського спілкування. Офіцер-прикордонник – керівник підрозділу охорони державного кордону з метою реалізації завдань своєї діяльності повинен вміти формулювати накази, роз'яснювати їх, доводити персоналу, переконувати персонал у необхідності їх виконання. Комунікативний потік управлінця-прикордонника повинен бути чітким, однозначним, точним, доречним, із застосуванням переконливих управлінських впливів на персонал, мовленнєвих способів в організації оперативно-службової та повсякденної діяльності в охороні кордону.

Зважаючи на подане вище, досконалість володіння мовними засобами є потужним інструментом переконання та передачі своїх міркувань, запорукою ефективного впливу управлінця-прикордонника, підтвердженням його авторитетності. Професійна управлінська взаємодія в управлінській сфері прикордонника виступає як система організаційних засобів спілкування, що даю змогу створити контакт із персоналом прикордонного колективу, досягнення точності сприйняття й усвідомлення необхідної інформації, передбачити їх реакцію та поведінку, вплинути на розвиток поведінки з метою ефективного розв'язання поставлених завдань з охорони кордону. Управлінська взаємодія офіцерів-прикордонників може виступати як особливий спосіб виконання вимог, мети та завдань, що передбачені в Статуті прикордонної служби, інструкціях посадових осіб та багатьох інших службових документах, а також як процес, що налагоджує взаємодію між членами прикордонного колективу під час виконання завдань щодо охорони та захисту кордону держави.

Учена А. Розанова наголошує на тому, що корпоративна діяльність можлива на основі спілкування між людьми [5, с. 176].

Вітчизняний психолог О. Сафін досліджуючи питання ефективності управлінської діяльності, довів необхідність сформованості в керівників управлінської комунікації [7, с. 139].

У наукових працях В. Іванова відображено переконання щодо впливу управлінця на персонал на основі мовленнєвих інструментів. На думку вченого, процес спілкування кожним своїм словом, міркуванням повинен відображати мету діяльності, а ефективність згаданих вище інструментів впливає на ступінь отриманого результату [3, с. 19].

Загалом можна констатувати, що будь-яка управлінська проблема пов'язана із процесом спілкування, комплексом управлінських вмінь керівника реалізовувати ефективне управління з метою втілення управлінських впливів.

Ураховуючи подане вище, одним зі шляхів оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону є сформованість мовленнєвих навичок в управлінні з метою здійснення ефективної професійної взаємодії в прикордонному відомстві.

Наступний шлях оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону пов'язаний зі змістом та властивостями відповідної діяльності. У професійній сфері прикордонників існує безліч ситуацій, що вимагають як рівня розвитку критичного мислення, так і інтуїції, професійного та життєвого досвіду. Розуміння сутності управлінської діяльності майбутніми офіцерами-прикордонниками є можливим завдяки поєднанню їх теоретичної та практичної підготовки. Значення особистого досвіду в управлінні основними підрозділами охорони кордону полягає у вирішенні екстремальних ситуацій, освоєнні нових технологій, як інформаційних, так і комунікаційних. Таким чином, окрім теоретичної підготовки, в майбутніх офіцерів-прикордонників є можливість під час стажування усвідомити сутність та значення управлінського сектору їх майбутньої професійної діяльності. Тому шляхом підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону є забезпечення практичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Значення зв'язку теорії з практикою проаналізоване у наукових роботах класиків педагогічної думки: Д. Дьюї, С. Русової, К. Ушинського, С. Шацького та ін. У дослідженні Д. Дьюї увага сконцентрована на формуванні трудових умінь і навичок, що є основою побудови

громадянського суспільства, соціальної мобільності та активності її молодого покоління [2].

У військовому закладі вищої освіти прикордонної служби України існує доцільний різновид практичної підготовки – стажування, метою якого є формування високого рівня організаційних та управлінських умінь.

Таким чином, виділені й обґрунтовані нами шляхи оптимізації підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону повинні сприяти формуванню майбутнього прикордонника-управлінця.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою оптимізації змісту підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону вагомим значення набувають такі теоретико-методологічні підходи: контекстний, системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований. Ретельний аналіз різних видів наукових праць дав змогу визначити й обґрунтувати зміст основних шляхів оптимізації професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до управління підрозділами охорони кордону: насичення навчального матеріалу управлінськими категоріями, поглядами, концепціями про специфіку управлінської діяльності у підрозділах охорони кордону; формування особи з притаманними їй психічними якостями у діяльнісному середовищі; упровадження методів та технологій навчання, що дають змогу формувати вміння приймати ефективні управлінські рішення; забезпечення практичної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників; упровадження методів та технологій навчання, що дають змогу формувати вміння приймати ефективні управлінські рішення.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перспективами подальших розвідок є характеристика змісту і методики формувального етапу експерименту з перевірки педагогічних умов формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону.

Список використаних джерел

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва : Высш. шк., 1991. 206 с.
2. Дьюї Дж. Школа і суспільство. Київ : Центр навч. літ., 2006. С. 449–463.
3. Иванов В. П. Формирование личности офицера. Москва : Воениздат, 1986. 160 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл; Академия, 2004. 346 с.
5. Розанова В. А. Психология управления : учеб. пособие. Москва : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1999. 352 с.
6. Рубинштейн Л. С. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 720 с.
7. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во Академії ПВУ, 1997. 149 с.
8. Социальная психология : учебное пособие. / отв. ред. А. Л. Журавлев. Москва : ПЕР СЭ, 2002. 351 с.
9. Шиянов Е. Н., Котова И. Б. Развитие личности в обучении : учеб. пособие для студентов пед. вузов. Москва : Академия, 2000. 288 с.

References:

1. Verbitsky A. A. *Aktivnoye obucheniye v vysshey shkole: kontekstnyy podkhod*. [Active learning in higher education: a contextual approach]. Moskva : Higher. school, 1991.206 p. [in Russian]
2. Dewi J. *Shkola i suspil'stvo*. [School and suspension]. Kiev: Navch Center Lit., 2006. P. 449–463. [in Ukrainian]
3. Ivanov V. P. *Formirovaniye lichnosti ofitsera*. [Formation of the officer's personality]. Moskva : Military Publishing, 1986. 160 p. [in Ukrainian]
4. Leontiev A. N. *Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost'*. [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva : Sense; Academy, 2004. 346 p. [in Russian]
5. Rozanova V. A. *Psikhologiya upravleniya : ucheb. posobiye*. [Management Psychology: Textbook. Allowance]. Moskva : ZAO Intel-Synthesis Business School, 1999. 352 p. [in Russian]
6. Rubinstein L. S. *Osnovy obshchey psikhologii*. [Fundamentals of general psychology]. Sankt-Peterburg : Peter, 2000. 720 p. [in Russian]
7. Safin O. D. *Psikhologiya upravlins'koi diyal'nosti komandira : navchal'nyy posibnik*. [Psychology of management of the commander's mission:

the chief commander]. Khmel'nitsky : View of the Academy of PVU, 1997.149 p. [in Ukrainian]

8. *Sotsial'naya psikhologiya : uchebnoye posobiye*. [Social psychology: a training manual]. / holes ed. A. L. Zhuravlev. Moskva : PER SE, 2002.335 p. [in Russian]

9. Shiyarov E. N., Kotova I. B. *Razvitiye lichnosti v obuchenii* : ucheb. posobiye dlya studentov ped. Vuzov. [Personality development in learning: textbook. manual for students of ped. universities]. Moskva : Academy, 2000.288 p. [in Russian]

Balahur Lesia. Ways to Optimize Preparation of Future Border Officers to Management the Main Units of Security Border Protection

The article deals with the problem of preparing future border guards to carry out their professional activities. The focus is on the managerial diversity of the activities of border guards. The author disclosed the relevance of the problem presented at the state and departmental level. The results of a thorough analysis of the scientific literature of philosophical, pedagogical, psychological and sociological directions are presented. The names of domestic and foreign scientists and practitioners are listed in the analysis of scientific works on the proposed problem.

The essence of the problem is defined in the article - improvement of the content of preparation of future officers-border guards for management activity. The presentation of the basic material was based on a certain algorithm - the identification of a method (path) of optimization of the training of future border guards and its detailed justification. Among the many factors of increasing the effectiveness of a particular type of training of future specialists, the following are highlighted in the scientific literature: saturation of the educational material with management categories, views, concepts on the specifics of management activity in the border protection units; a person with his / her mental qualities is formed in the activity environment; introduction of training methods and technologies that enable the formation of skills to make effective management decisions; providing practical training for future border guards; implementation of training methods and technologies that enable the formation of skills to make effective management decisions. The conclusions of the conducted scientific research are formulated, as well as possible directions of research relevant to the chosen topic of the scientific publication.

Key words: future border guards; professional training; border guard; optimization; state border protection units; management.